

ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОЇ СФЕРИ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ

Анотація. Проблема формування і розвитку моральних якостей особистості викликає особливий науковий інтерес, обумовлений стрімкою трансформацією сучасного українського суспільства на психологічному та поведінковому рівнях. Напружена соціально-політична і економічна ситуації загрожують кризою духовності, спотворенням еталонних зразків поведінки, втратою моральних орієнтирів і, як наслідок, зростаючою криміналізацією населення. Однак, проблема духовності осіб, які скоїли злочини різного ступеню тяжкості, з позиції психологічної науки вивчена недостатньо. Актуальність дослідження полягає в необхідності поглиблення психологічних знань про духовну сферу правопорушників із урахуванням диференціації скоєних ними злочинів. У дослідженні проведено аналіз особливостей духовної сфери засуджених за правопорушення різного ступеню тяжкості.

Ключові слова: духовна сфера, засуджені за насильницькі злочини, адаптація, дезадаптація, емпатія, агресія, моральність, поведінкова регуляція, комунікативний потенціал.

Koval Anna, Sukhareva Viktoriia

Odessa I.I. Mechnikov National University

PECULIARITIES OF THE SPIRITUAL FIELD OF ADVISERS FOR PENALTIES

Summary. The problem of the formation and development of moral qualities of the individual is of particular scientific interest, due to the rapid transformation of modern Ukrainian society at the psychological and behavioral levels. The tense socio-political and economic situation threatens the crisis of spirituality, the distortion of reference patterns of behavior, the loss of moral standards and, consequently, the increasing criminalization of the population. However, the problem of the spirituality of persons who have made offenses of various degrees of severity, from the standpoint of psychological science is not sufficiently studied. The relevance of the study is the need to deepen the psychological knowledge of the spiritual sphere of offenders, taking into account the differentiation of their crimes. The research carried out an analysis of the peculiarities of the spiritual sphere of convicted offenders of various degrees of gravity. The research is aimed at establishing the relationship between the characteristics of spirituality and the personality of the offender. To do this, they used a multi-level personal questionnaire (MLO) Adaptability, rapid diagnosis of empathy (Modification I.M. Yusupov), hand test (Wagner's hand test). Also, the study used mathematical and statistical methods: quantitative and qualitative analysis of the processing of the data. The establishment of statistically significant differences and correlation analysis were performed using MS Excel. It has been established that adaptation and behavioral regulation of convicted persons for violent crimes is significantly higher than those who were not prosecuted. Adaptation of people in both the main and the control group is closely related to behavioral features and communicative peculiarities. The empathy of animals and the elderly is significantly higher in convicted offenders compared to controls. It was established that the rate of personal maladaptation is significantly lower in the experimental group than in the control group. In the subjects of the main group it is established that the tendency to aggression in them strongly correlates with the degree of personal maladaptation.

Keywords: spiritual sphere, convicted for violent crimes, adaptation, disadaptation, empathy, aggression, morality, behavioral regulation, communicative potential.

Постановка проблеми. За даними Генеральної прокуратури України у 2018 році було зареєстровано 246 556 тяжких злочинів. Істотне збільшення правопорушень, безумовно, пов'язано з політичними змінами, економічною нестабільністю та деякою втратою морально-нормативних орієнтирів. Підвищення рівня безробіття, збільшення цін на електроенергію, опалення, знецінення грошових заощаджень та зростаючий рівень агресії та протистояння у сучасному українському суспільстві служать тригерами криміналізації населення [1]. Також, значно вплинув на ріст злочинів конфлікт на сході України: відбулась масова міграція населення, люди втратили майно, гроші та поставили перед завданням почати нове життя в інших містах.

Криміногенну ситуацію у державі ускладнює збройне протистояння, що призводить до витоку в незаконний обіг із території проведення АТО зброї. Так, у 2017 році було зареєстровано

7855 злочинів, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, що є на 29% більше у порівнянні з попереднім роком.

Ще одним фактором, що погіршує криміногенну ситуацію в державі, є так званий, «Закон Савченко», який передбачає зарахування терміну попереднього ув'язнення у строк відбування покарання за схемою, коли один день у слідчому ізоляторі прирівнюється до двох днів у в'язниці. Даний закон набрав чинності 24 грудня 2015 року і діяв до червня 2017 року. Згідно з ним підлягало звільненню 39,4 тис. осіб, із яких від подальшого відбування покарання фактично звільнено 10,4 тис. засуджених. Із зазначеної кількості звільнених 1587 осіб викрито вчиненні злочинів, із них 54 – за умисне вбивство, 34 – нанесення ТТУ, 25 – зівалтування, 1563 – крадіжки, 296 – грабежі, 127 – розбої, 78 – шахрайство, 29 – хуліганство та ін. Дані взято зі звіту про діяльність Національної поліції України за 2017 рік [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що більша частина з них були зроблені до 2014 року, що виключає урахування актуальної в Україні ситуації.

Існує два підходи до «особистості злочинця»: перший – полягає у тому, що ми можемо виділити психологічні особливості злочинці, які обумовлюють його девіантну поведінку, другий – полягає у запереченні існування специфічних особливих рис, притаманних виключно злочинцям і, що вони можуть не мати істотних відмінностей від законослухняних громадян [3].

Вченими були сформульовані деякі індивідуальні особливості злочинців: акцентуації характеру, темперамент, рівень агресії, фрустрації; проаналізовані вплив сім'ї, соціального оточення, належність до різних соціальних груп на формування мотивів злочинної поведінки.

Л.М. Балабанова виділяє такі особливості насильницьких злочинців, як тривожність, агресивність, жорстокість, конфліктність, ригідність, що призводять до дезадаптованості таких суб'єктів, їх відчуження від суспільства [3]. А.Б. Блага зазначає, що жінкам, які вчиняють агресивні злочини, притаманні тривожність, репресивність, уразливість на фоні високої підозрливості, задрісності, егоїстичності й емоційної неврівноваженості [4]. О.М. Храмцов виділяє одну з основних рис, яка характеризує насильницького злочинця – агресивність. Також він вважає, що для таких злочинців характерна жорстокість, егоїстична спрямованість особи, що суперечить нормам моралі, бездуховність, злобність, вороже ставлення до суспільства, тривожність. Крім того, автор виділяє характерну модель поведінки, яка формується в сім'ї, і стає особистісною якістю, як ригідність, під якою розуміється невміння людини змінювати свою поведінку у відповідності зі зміною ситуації, схильність до одного і того самого стилю поведінки, незважаючи на те, що стала іншою життєва ситуація. О.М. Храмцов вважає, що на насильницьку поведінку впливають і такі акцентуації характеру як: циклоїдність, гіпертимність, екзальтованість та збудливість [5].

Б.М. Головкін вивчав ціннісні орієнтації корисливих насильницьких злочинців. Було встановлено, що вибір термінальних цінностей у цілому відповідає загальним уявленням сучасної молоді про ті ідеали, на які варто орієнтуватися у їхньому віці. Також вони менш життєрадісні, однак сміливіші та терпиміші. Останнє трактується як рішучість у досягненні особисто значущої мети, фізична витривалість, толерантність до обмежень в умовах ізоляції. І злочинці, і законослухняні громадяни мають приблизно схожий набір індивідуальних соціально-психологічних ознак, уроджених і набутих у ході соціальної практики, які дослідник зв'язує із прагненням респондентів подати себе у кращому світлі [6]. Г.Ш. Коваль при дослідженні делінквентних підлітків установила, більшість із них відноситься до меланхолічної групи темпераменту і, а це посилює особисту дезадаптивність та психологічні залежність від несприятливих зовнішніх умов. Також для них характерна схильність до маскуванню своїх переживань, прагнення до самоствердження та демонстративності поведінки, пошук визнання та хворобливе відчуття власної малозначності,

епілептоїдний тип акцентуації та недорозвиненість здібності до самоаналізу поведінки [7].

Л.С. Сміян, Ю.В. Нікітін наголошують, що особа злочинця це цілісне утворення, яке становить соціальною якістю людини, яка не дається від народження, а формується у процесі діяльності й завжди пов'язана із суспільством [8].

Вченими були розглянутий вплив сім'ї, найближчого оточення, малих референтних груп, проте досі не були сформовані особливості духовної сфери злочинців. Таку ситуацію можна пояснити наявністю у науці великої кількості визначень поняття «духовність» і складністю її визначення. Духовність не відноситься до понять, що мають закріпленний категоріальний статус психологічних словників і енциклопедій, хоча її використання у психології представлено достатньо широко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для практики боротьби зі злочинністю, особливо для індивідуальної профілактики та розслідування злочинів, дослідження духовності є дуже важливим, оскільки основним об'єктом попереджувальних зусиль є людина, а духовність є регуляторною ланкою її поведінки. Це справедливо, оскільки причини завжди в особистості, а зовнішні обставини можуть грати лише роль умов, що сприяють або перешкоджають здійсненню злочинів.

Але, наукові дані, пов'язані з духовністю людей, які скоюють злочини категорії "тяжкі", практично відсутні. Актуальність дослідження полягає у необхідності поглиблення психологічних знань про духовну сферу правопорушників.

Цілі статті:

1. Виявити психологічні особливості засуджених за насильницькі злочини.

2. Встановити особливості духовної сфери засуджених за насильницькі злочини.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось на базі Сумського Слідчого Ізолятора Державної Пенітенціарної Служби України та Сумської Виправної Колонії у Сумській області. Для участі в дослідженні було залучено 30 засуджених за злочини різного ступеня тяжкості віком 23-64 років: 5 – грабіж (186 стаття ККУ), 10 – умисне легке тілесне ушкодження (125 стаття ККУ), 7 – умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122 ККУ), 3 – за умисне тяжке тілесне ушкодження (121 стаття ККУ), 1 – необережне тяжке тілесне ушкодження (128 стаття ККУ), 2 – за розбій, напад із метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством (187 стаття ККУ), 1 – за умисне вбивство (115 Стаття ККУ), 1 – за хуліганство (296 стаття ККУ).

Контрольну групу склали 34 особи, які не були притягнені до кримінальної відповідальності. Структура злочинів представлена на рисунку 1.

Під час проведення емпіричного дослідження використовувалась три надійні, валідні психодіагностичні методики для фіксації психологічних особливостей морального розвитку ув'язнених за злочини різного ступеня тяжкості:

– Багаторівневий особистісний опитувальник (МЛО) «Адаптивність»;

– Експрес-діагностика емпатії (Модифікація І.М. Юсупова);

– Тест руки (Hand test, тест руки Вагнера).

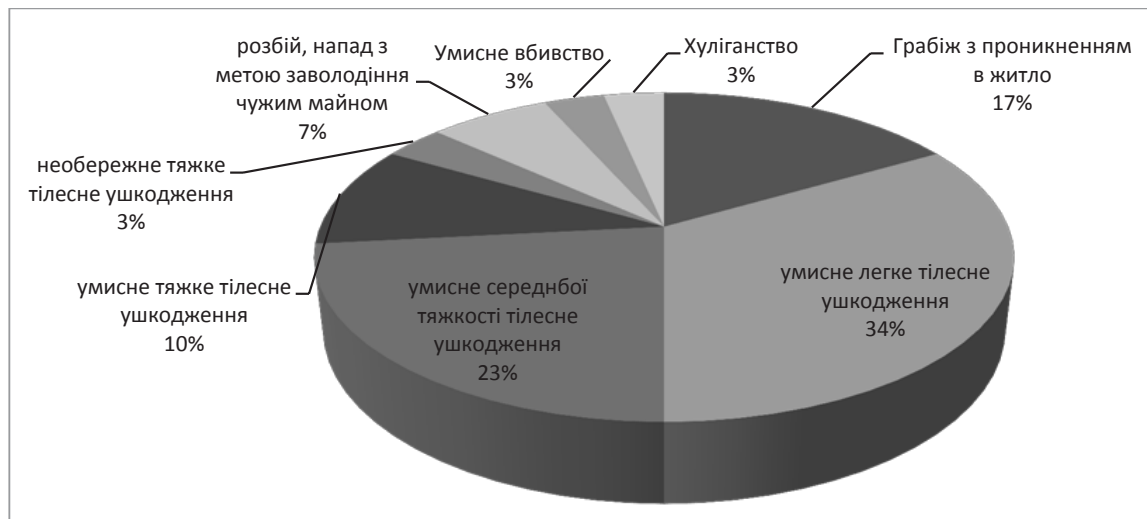

Рис. 1. Структура злочинів у засуджених за насильницькі злочини

Джерело: розроблено авторами

Вибір даних методик був обумовлений завданням дослідження.

Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» розроблений А.Г. Маклаковим і С.В. Чермяніним, призначений для вивчення адаптивних можливостей індивіда на основі оцінки деяких психофізіологічних і соціально-психологічних характеристик, що відображають інтегральні особливості психічного та соціального розвитку.

Методика діагностики емпатії (І.М. Юсупов) застосовується для визначення рівня емпатії. Опитувальник містить 6 діагностичних шкал емпатії, що виражають ставлення до батьків, тварин, людей похилого віку, дітей, героїв художніх творів, знайомих і незнайомих людей.

Тест руки Вагнера відноситься до категорії проєктивних методик, які ґрунтуються на тлумаченні підслідним якої-небудь події або ситуації, у даному випадку – зображення руки. Тест руки Вагнера призначений для діагностики агресивності та ступеню особистісної дезадаптації.

Використано математико-статистичні методи: кількісний та якісний аналізи обробки отриманих даних. Встановлення статистично значущих відмінностей та кореляційний аналіз виконувався за допомогою MS Excel.

До основної групи було включено 30 осіб, засуджених за насильницькі злочини, із яких 26 (87%) – чоловіків, 4 (13%) – жінок. Середній вік підслідних склав $37,6 \pm 2,6$ роки, чоловіків – $38 \pm 3,0$ роки, жінок – $35,3 \pm 5,2$ роки.

Контрольну групу склали 34 особи, які не притягалися до кримінальної відповідальності. Серед них 29 (85%) – чоловіки, 5 (15%) – жінки. Середній вік осіб контрольної групи склав $31,1 \pm 1,5$ роки, чоловіків – $31,5 \pm 1,7$ роки, жінок – $33,2 \pm 2,9$ роки.

Адаптація та поведінкова регуляція була достовірно нижчою ($p < 0,05$) у осіб основної групи та помірно корелювала як у осіб основної, так і контрольної груп ($r = 0,42$; $r = 0,435$).

В осіб основної групи адаптація тісно пов'язана з поведінковими особливостями ($r = 0,9$; $p < 0,001$) та комунікативними особливостями ($r = 0,64$;

$p < 0,001$). У підслідних контрольної групи було виявлено такі ж закономірності: адаптація пов'язана з поведінковими особливостями ($r = 0,9$, $p < 0,001$) та комунікативними особливостями ($r = 0,67$, $p < 0,001$).

Комунікація пов'язана з поведінковими реакціями як у засуджених за насильницькі злочини ($r = 0,6$, $p < 0,01$), так і у осіб контрольної групи ($r = 0,5$, $p < 0,01$). Достовірної різниці між показниками моральної нормативності у осіб контрольної та основної групи виявлено не було ($p > 0,05$).

Показники астеничної реакції, психотичної, інтегративної оцінки «дезадаптивних порушень» у підслідних як основної, так і контрольної груп достовірно не відрізнялися ($p > 0,05$). У осіб основної групи астеничні реакції помірно корелювали з інтеграційною оцінкою «дезадаптивних порушень» ($r = 0,69$, $p < 0,001$). Тоді як у осіб контрольної групи і астеничні реакції, і психотичні реакції помірно корелювали з інтеграційною оцінкою «дезадаптивних порушень» ($r = 0,47$, $p < 0,01$), ($r = 0,75$, $p < 0,001$).

Показники 7 Pt психоастенії були достовірно вищі в осіб основної групи ($r = 0,39686$, $p < 0,05$).

У засуджених за насильницькі злочини шкала 1 Hs іпохондрії зв'язана з 2 шкалою D депресії ($r = 0,540722$, $p < 0,01$), 1 Hs іпохондрії із 3 Ну істерії ($r = 0,764473$, $p < 0,001$), 2 D депресії із 3 Ну істерії ($r = 0,413966$, $p < 0,05$), шкала 7 Pt паранойяльності зі шкалою 8 Sc шизоїдності ($r = 0,769578$, $p < 0,001$), шкала 7 Pt паранойяльності зі шкалою 9 Ма гіпоманії ($r = 0,409225$, $p < 0,05$) шкала 8 Sc шизоїдності зі шкалою 9 Ма гіпоманії ($r = 0,61742$, $p < 0,001$).

У підслідних контрольної групи шкала 1 Hs іпохондрії зв'язана зі шкалою 2 D депресії ($r = 0,586704$, $p < 0,001$), шкала 2 D депресії зі шкалою 3 Ну істерії ($r = 0,48099$, $p < 0,01$), шкала 7 Pt паранойяльності зі шкалою 8 Sc шизоїдності ($r = 0,712588$, $p < 0,001$), шкала 8 Sc шизоїдності зі шкалою 9 Ма гіпоманії ($r = 0,582576$, $p < 0,01$).

При проведенні експрес-діагностики емпатії було виявлено, що емпатія до тварин ($p < 0,01$) та старих ($p < 0,001$) достовірно вища у підслідних основної у порівнянні з особами контрольної групи.

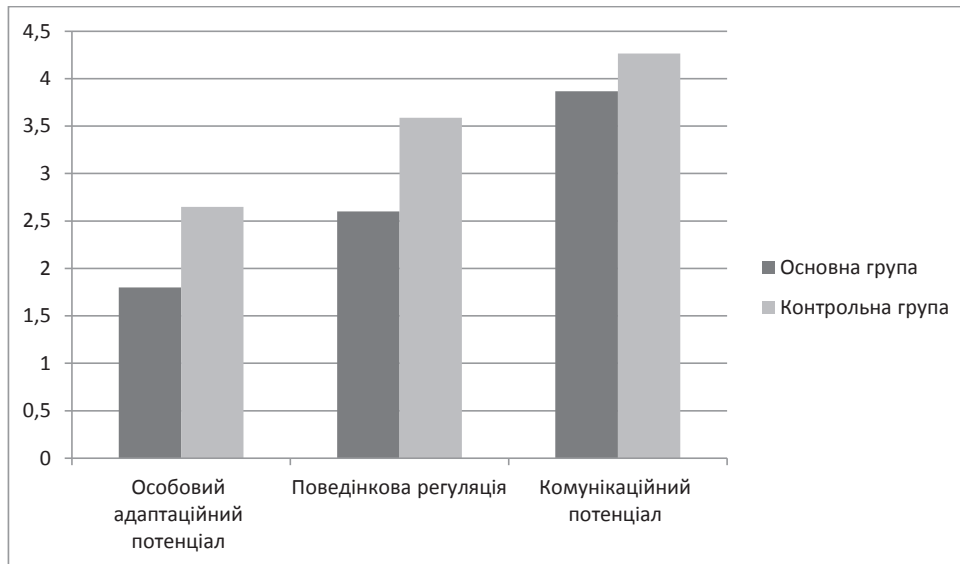

Рис. 2. Показники адаптаційного потенціалу, поведінкової регуляції, комунікативного потенціалу в осіб основної та контрольної груп (у стенах)

Джерело: розроблено авторами

У засуджених за насильницькі злочини був виявлений зв'язок між емпатією до батьків та дітей ($r=0,39$, $p<0,05$), старими та незнайомими ($r=0,5$, $p<0,01$), дітей та героїв художніх творів ($r=0,47$, $p<0,05$).

У осіб контрольної групи встановлено достовірний зв'язок між емпатією до батьків та тварин ($r=0,38$, $p<0,05$), тварин та старих ($r=0,37$, $p<0,05$), тварин та незнайомців ($r=0,45$, $p<0,05$), батьків та старих ($r=0,38$, $p<0,05$), старих та героїв художніх творів ($r=0,47$, $p<0,01$), старих та незнайомців ($r=0,54$, $p<0,01$), дітей та незнайомців ($r=0,62$, $p<0,001$), героїв художніх творів та незнайомців ($r=0,5$, $p<0,01$).

При вивченні особливостей агресії та міжособистісних відносин загальна кількість відповідей у методиці свідчить про існуючий запас тенденцій до дії, відображає енергетичний потенціал і ступінь активування особистості. Засуджені за насильницькі злочини мінімум відповідей давали 8, максимум – 17. Середня кількість відповідей $10,1\pm 0,36$, що свідчило про низьку психологічну активність обстежуваних. У контрольній групі мінімальна кількість відповідей була 9, максимальна – 16. Середня кількість відповідей $10,65\pm 0,37$, що свідчило також про низьку психологічну активність обстежуваних.

При аналізі даних було встановлено, що показники Com ($p<0,01$) та Agg ($p<0,05$) були вищими в осіб основної групи, тоді як показники Aff, були вищими в обстежуваних контрольної групи ($p<0,01$) (Рис. 3).

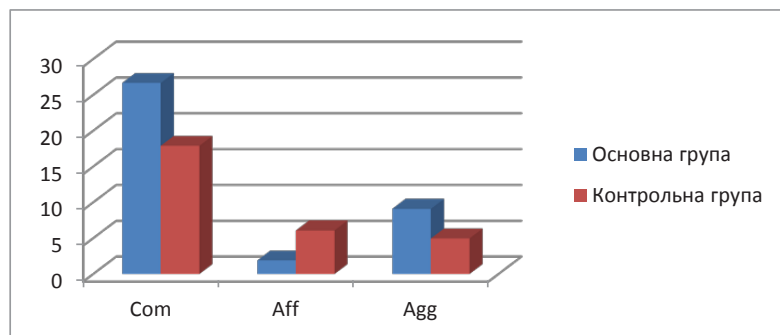

Рис. 3. Показники комунікації, афектації та агресії у засуджених за насильницькі злочини (Com – комунікація, Aff – афектація, Agg – агресія)

Джерело: розроблено авторами

Висновки з даного дослідження та перспективи. Таким чином, до психологічних особливостей засуджених за тяжкі злочини можна віднести акцентуацію за 7 Pt психастенії, високі показники Com (комунікативності) та Agg (агресивності).

До особливостей духовної сфери злочинців за тяжкі злочини відносяться низький рівень адаптації, поведінкових та комунікативних особливостей, які високо корелюють між собою; високий рівень емпатії до тварин та старих.

Перспективою дослідження вивчення та порівняння адаптаційного потенціалу злочинців у СІЗО та колонії після декількох років ув'язнення; відбір інших методик для дослідження духовності, які направлені на дослідження інших компонентів духовності.

Список літератури:

1. Основні показники рівня життя населення у січні-липні 2018. Київ : Міністерство соціальної політики України, 2018. 17 с. URL: <https://www.msp.gov.ua/files/monitoring/01-072018.pdf> (дата звернення: 26.09.2018).
2. Звіт про діяльність Національної поліції України за 2017 рік. Київ : Національна поліція України, 2018. 17 с. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2017_text+grafic.pdf (дата звернення: 20.09.2018).

3. Балабанова Л.М. Судебная психология (вопросы определения нормы и отклонений). Днепропетровск : Сталкер, 1998. 432 с.
4. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання). Харків : ФОП Макаренко, 2014. 360 с.
5. Храмов О.М. Про особистість насильницького злочинця. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50 річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (Харків, 9 грудня 2016 р.)*. Харків : Право, 2016. С. 125–127.
6. Головкін Б.М., Наваліана Я.Т. Психологічні особливості злочинців / Б.М. Головкін. *Форум права*. 2012. № 4. С. 223–230. URL: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gbmpoz.pdf>
7. Коваль Г.Ш. Суб'єктивний крок часу як один з чинників делінквентної поведінки : автореферат дис. ... канд. психологічних наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія»; Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2013. 20 с.
8. Кримінологія : Підручник / За заг. ред. Л.С. Сміяна, Ю.В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

References:

1. Basic indicators of living standards for the population in January-July 2018. Kyiv : Ministry of Social Policy of Ukraine, 2018. 17 p. Available at: <https://www.msp.gov.ua/files/monitoring/01-072018.pdf> (application date: 09.26.2018).
2. Report on the activities of the National Police of Ukraine for 2017. Kyiv: National Police of Ukraine, 2018. 17 p. Available at: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2017_text+grafic.pdf (application date: 20.09.2018).
3. Balabanova L.M. (1998). *Sudebnaya patopsykholohyya*. Dnipropetrovsk : Stalker, 432 p.
4. Blago A.B. (2014). *Nasyl'stvo v sim"yi (kryminolohichnyy analiz i zapobihannya)*. Kharkiv : FOP Makarenko, 360 p.
5. Khrantsov O.M. (2016). *Pro osobystist' nasyl'nyts'koho zlochyntsyia. Suchasna kryminolohiya: dosyahnennya, problemy, perspektyvy : materialy Mizhnar. nauk. konf., prysvyach. 50 richchyu kaf. kryminolohiyi ta kryminal'no-vikonavchoho prava (Kharkiv, December 9, 2016)*, Kharkiv : Law, pp. 125–127.
6. Golovkin B.M., Navaliana Ya.T. (2012). *Psykhologichni osoblyvosti zlochyntsyiv. Forum of rights*, no. 4, pp. 223–230. Available at: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gbmpoz.pdf>
7. Koval G.S. (2013). *Subyektivnyy krok chasu yak odyn z chynnykiv delinkventnoyi povedinky : dissertation diss. ... Candidate psychological sciences: special 19.00.06 "Legal psychology"*; Odessa National Untitled I.I. Mechnikov. Odessa, 20 p.
8. Smiyana L.S., Nikitina Yu.V. (ed.) (2010). *Criminology*. Kiev : National Academy of Management, 496 p.